

गगनि उगवला सायंतारा !

ना. सी. फडके

रिया पब्लिकेशन्स, कोल्हापूर

प्रमुख वितरक

अजब डिस्ट्रिब्युटर्स

६७८-ई, निदान हॉस्पिटलसमोर,

शाहूपुरी, २ री गल्ली, कोल्हापूर.

ajabpublications@gmail.com

गगनि उगवला सायंतारा ! : ना. सी. फडके

© सुरक्षित

प्रकाशक

रिया पब्लिकेशन्स
६७८-ई, निदान हॉस्पिटलसमोर,
शाहूपुरी, २ री गल्ली, कोल्हापूर.
riyapublications@gmail.com

प्रमुख वितरक

अजब डिस्ट्रीब्युटर्स
६७८-ई, निदान हॉस्पिटलसमोर,
शाहूपुरी, २ री गल्ली, कोल्हापूर.
ajabpublications@gmail.com

अक्षरजुळणी

रावजी देसाई

मुखपृष्ठ

चित्रमित्र पब्लिसिटी, कोल्हापूर.

मुद्रक

जयंत प्रिंटरी

आवृत्ती

२२ ऑक्टोबर, २०१३

किंमत

₹ १५०/-

गगनि उगवला सायंतारा !

स्टेशनाच्या प्लॅटफॉर्मवरील झाडांच्या छायेखालच्या एका बाकावर उषाराजें बसल्या होत्या...

गाडीच्या नेहमीच्या वेळेवर हजर राहण्यासाठी म्हणून त्या आल्या होत्या. परंतु आल्यावर त्यांना कळलं होतं की गाडीला सुमारे तासभर उशीर होणार होता. गाडीची वाट बघणं भाग होतं. कर्णिक स्टेशन मास्तरांनी त्यांना मोठ्या अदबीनं विनंती केली होती की 'माझ्या कचेरीत आपण बसावं, गादी-लोडाची बैठक टाकून देतो.'... परंतु 'बाहेरच बसावं म्हणते' असं त्यांना सांगून त्या झाडांच्या छायेतल्या बाकावर बसू लागल्या होत्या. त्यांचा आदर करण्यासाठी कर्णिक मास्तरांनी नोकराला बोलावून बाकफडक्यानी पुसून घेतला होता, कचेरीतल्या स्वतःच्या वर्तमानपत्राचा ताजा अंक कचेरीतल्या त्यांच्या टेबलावर पडला होता तो आणून दिला होता. 'चहा मागवू का?' असं विचारलं होतं. उषाराजेंनी नको म्हटलं होतं. 'मास्तर, मी इथे बसते. तुम्ही जा आपल्या कामाला' असं सांगून त्यांना निरोप दिला होता. कर्णिक मास्तर आदबीनं नमस्कार करून गेले होते. मग वर्तमानपत्रावरून नजर टाकण्यात उषाराजेंनी पाच दहा मिनिटं घालविली होती, आणि नंतर वर्तमानपत्राची घडी बाजूला ठेवून त्या स्वस्थ बसल्या होत्या...

'बिल्वग्राम रोड' स्टेशन छोटंसंच होतं. संस्थानाची राजधानी बिल्वग्राम स्टेशनापासून आठ मैल आत दूर होती. राजधानीला जायचं म्हटलं तर टांगा करून

जावं लागत असे. जुन्या काळात दोन घोड्यांचे टांगे होते. आता बदललेल्या काळात काहीसे पुणेरी धर्तीचे एकाच घोड्याचे टांगे होते. गाडीच्या वेळेस स्टेशनबाहेरच्या आवारात तीन चार टांगे उभे असायचे त्याप्रमाणे आताही उभे होते. स्टेशन अगदी लहानसंच खरं, परंतु मोठं स्वच्छ आणि सुबक होतं. प्लॅटफॉर्मच्या कडेला उंच उंच झाडांची मोठी रांग होती. आतल्या बाजूस छोटीशी बाग होती. एके ठिकाणी पाण्याचा नळ होता, तिथे लहानसा फरसबंद चौक होता. स्टेशनानजीकच्या वस्तीतल्या बायका घागरी भरून पाणी नेण्यासाठी या नळावर येत असत. आताही चार सहा बायका नळाभोवती जमल्या होत्या. घागरी घाशीत होत्या, भरून घेत होत्या. एकमेकीत बोलत होत्या. दोन पोर्टर इकडे तिकडे हिंडत होते. प्लॅटफॉर्मच्या दूरच्या टोकाला झाडूवाली आपलं काम आटोपून बसली होती. एक पोर्टर तिच्या पुढ्यात उकीडवा बसला होता. दोघांत पानतंबाखूची देवघेव होत होती. काही घरगुती गप्पा चालल्या होत्या. दोन चार उघडी वाघडी मुलं शिवाशिवीचा खेळ खेळत होती. एके ठिकाणी दोन कुत्री पहुडली होती...स्टेशनच्या दक्षिण दिशेला बिल्वग्राम राजधानीकडे जाणारा हमरस्ता होता. त्याच्या पलीकडे वीस पंचवीस कौलारू घरं होती. पलीकडे माळरान होतं आणि त्याही पलीकडे डोंगराची रांग होती. स्टेशनच्या उत्तर दिशेला शेतजमिनी होत्या, मळे होते, आणि त्या पलीकडे झाडाझुडुपानी आच्छादिलेले डोंगर होते. उत्तरेकडचा तो भाग हिरव्या, पिवळ्या, जांभळ्या, काळ्या रंगछटांनी माखलेला असल्यामुळे मोहक वाटण्यासारखा होता...

उषाराजेंनी वर्तमानपत्र दूर ठेवलं होतं. त्या आपल्या जागी स्वस्थ बसल्या होत्या. परंतु प्लॅटफॉर्मवरच्या कोणत्याही गोष्टीकडे किंवा समोरच्या सृष्टिशोभेकडे त्यांचं लक्ष नव्हतं. स्वतःच्याच विचारात मग्न झाल्याप्रमाणे त्यांची चर्चा दिसत होती...त्यांचा एकुलता एक मुलगा आनंदराजें आज येणार होता. आठ वर्षांनी त्यांच्या दृष्टीस तो पडणार होता. आता तो किती वाढला असेल, आपल्याला दिसेल तो कसा दिसेल याची कल्पनाचित्रं त्यांच्या डोळ्यांपुढे उभी राहात होती, आणि एकीकडे ती पाहता पाहता दुसरीकडे भूतकाळातले सुखाचे आणि दुःखाचे अनेक प्रसंग त्यांना आठवत होते...

बिल्वग्राम म्हणजे मराठी मुलुखातलं एक लहानसं संस्थान होतं. १९४७ साली मोठी छोटी संस्थानं विलीन झाली तेव्हा बिल्वग्राम संस्थानही भारताच्या प्रजासत्ताक राज्यात सामील झालं होतं. अशोकराजें आता संस्थानाचे अधिपती राहिले नव्हते. त्यांचे अधिकार संपले होते. भारत सरकाराकडून मिळणाऱ्या तनख्यावर राहण्याची पाळी त्यांच्यावर आली होती. मात्र विलीनीकरणापूर्वी अशोकराजेंनी संस्थानाचा कारभार पुष्कळच लोकहिताच्या दृष्टीनं केलेला असल्यामुळे ते आणि त्यांच्या पत्नी उषाराजें या दोघांनाही लोक मान देत राहिले होते. गादी गेली होती, परंतु सामान्य जनतेचा आदर आणि प्रेम अशोकराजें आणि उषाराजें यांनी घालविलं नव्हतं. या दोघांची लोकप्रियता कायम राहिली होती. त्यांचा एकुलता एक मुलगा आनंदराजें संस्थान विसर्जित झालं तेव्हा दहा वर्षांचा होता. प्रजाजनांकडून त्याचंही खूप कौतुकच होत राहिलं होतं. अशोकराजेंना १९५१ साली आनंदराजें चौदा वर्षांचे असताना अपघाती मरण आलं होतं, तेव्हा बिल्वग्रामची सारी प्रजा फार हळहळली होती. आणि पुढे १९५३ साली आनंदराजें आईला सोडून आणि घर सोडून परागंदा झाले होते तेव्हा तर बिल्वग्रामच्या साऱ्या लोकांना फारच दुःख झालं होतं... मात्र आईवर रुसून आनंदराजें घर सोडून निघून गेले होते यात लोकांच्या दृष्टीनं दोष होता तो आनंदराजेंचा नव्हे तर उषाराजेंचा!...

झाडांच्या छायेतल्या बाकावर गाडीची वाट बघत बसलेल्या उषाराजेंना आठ वर्षांपूर्वी आनंदराज घरातून निघून गेले होते, त्या प्रसंगाची आठवण होत होती...घरातून जाण्यापूर्वी आनंदराजेंनी त्यांच्यासाठी जे पत्र लिहून ठेवलं होतं, त्यातला मजकूर त्यांना आठवत होता. 'तुमचं वागणं मला बिलकुल पसंत नाही. माझी नापसंती तुमच्याजवळ अनेक वेळा मी बोलून दाखविली. परंतु तुमच्या वागण्यात सुधारणा होईल अशी आशा करता येत नाही. माझ्यावर तुमचं प्रेम असेलही. परंतु माझ्यावरच्या प्रेमासाठी तुम्ही आपलं वागणं बदलाल इतकं मोठं ते प्रेम नाही, अशी आता माझी खात्री झाली आहे. अशोकराजेंच्या मृत्यूनंतर तुम्ही अशा वागाल अशी चुकूनदेखील कधी, मलाच काय कुणालाही, कल्पना आली नव्हती. बिल्वग्रामच्या साऱ्या लोकांना तुमच्या वागण्याचं आश्चर्य वाटत आहे. तुमचा पूर्वीचा लौकिक आता राहिलेला नाही. परंतु त्याचं तुम्हाला काही वाटत नाही असं दिसतं. जा,

तुम्हाला जो मार्ग सुखाचा वाटतो, त्या मार्गानं तुम्ही जा! मला मात्र या घरात आता राहता येणार नाही. म्हणून तुमचा अखेरचा निरोप घेतो आहे. कुठे जातो आहे, काय करणार आहे ते सांगत नाही. त्याची चौकशी तुम्ही करू नये. जिथे जाईन तिथे मी सुखात असेन अशी समजूत ठेवा. माझी किंचितही काळजी करू नका...'

आनंदराजेचं ते पत्र वाचून उषाराजेना परमावधीचं दुःख झालं होतं. 'कुठे गेला माझा लाडका आनंद!' असा टाहो त्यांनी फोडला होता...आणि त्यांच्या त्या दुःखाला असह्य धार आली होती ती या विचाराची की आपण आपल्या हट्टीपणानं एकुलत्या एक पुत्रावर घर सोडून जाण्याची पाळी आणली होती. आपण आपला हट्ट सोडला असता, आपलं वागणं सुधारलं असतं, तर पुत्रवियोगाचा हा प्रसंग आपल्यावर आला नसता...

-उषाराजेनी आपल्या वर्तनात सुधारणा करण्याचा प्रयत्न केला नव्हता असं नव्हे. परंतु ही सुधारणा करणं आपल्या शक्तीबाहेरचं आहे असं त्यांना आढळून आलं होतं. स्त्री पुरुषाच्या प्रेमात पुरती सापडली की त्या प्रेमाचे पाश तोडण्याचं सारं सामर्थ्य ती घालवून बसते, याचा प्रत्यय त्यांना आला होता. अशोकराजेच्या हयातीत त्या त्यांच्याशी पूर्णतः एकनिष्ठ राहिल्या होत्या. बिल्वग्रामच्या प्रजेचा आदर त्यांनी संपादिला होता. अशोकराजे आणि उषाराजे आदर्श पती-पत्नी हेत असा निरपवाद लौकिक होता. अशोकराजेच्या निधनानंतरही उषाराजेनी तो लौकिक राखला होता...

...परंतु जे ध्यानी मनी नव्हतं ते प्रत्यक्षात घडलं होतं आणि त्यातून बाहेर पडण्याची शक्ती आपल्या अंगात नाही याबद्दल उषाराजेची खात्री पटली होती...उषाराजेनी मनाशी ठरविलं होतं की आपल्यात आणि आपल्या एकुलत्या एक लाडक्या पुत्रात विसंवादाचं जे अंतर निर्माण झालं आहे त्याला काही इलाज नाही..

परंतु आनंदराजे वैतागून घर सोडून निघून जातील अशी कल्पना उषाराजेना कधी झाली नव्हती.

त्यामुळे आनंदराजेनी लिहून ठेवलेलं ते निरोपाचं पत्र वाचून उषाराजेना आश्चर्याचा आणि दुःखाचा मोठा धक्का बसला होता...'कुठे गेला हा मला टाकून?' असा आक्रोश त्यांच्या अंतःकरणात उचंबळून आला होता, आणि अतीव दुःखाच्या

त्या क्षणी त्यांनी स्वतःची निर्भर्त्सना केली होती, प्रेमाच्या आहारी गेलीस आणि पोटच्या मुलाला गमावून बसलीस. धिक्कार असो तुझा!

आनंदराजे घर सोडून निघून गेला असला तरी, माझी चौकशी करू नका असं त्यांनी पत्रात लिहिलं असलं तरी, केव्हा ना केव्हातरी त्यांच्या रागाची वाफ निवेल, मी अमुक अमुक ठिकाणी गेलो आहे, असा असा उद्योग करित आहे अशा मजकुराचं पत्र त्यांच्याकडून येईल अशी आशा उषाराजेनी ठेवली होती... त्या आशेच्या आधारावरच त्यांनी पुत्रवियोगाचं दुःख आवरता आलं तेवढं आवरलं होतं.

आनंदराज म्हणजे त्यांचा आणि अशोकराजेचा फार फार लाडका मुलगा होता... बिल्वग्राम संस्थान विलीन होईपर्यंत आनंदराजेची लहानपणीची दहा वर्षं मातापित्यांच्या आणि प्रजेच्या लाडक्या राजपुत्राला साजतील अशाच तऱ्हेनं गेली होती. बिल्वग्राम संस्थान लहान होतं खरं. परंतु हे राजघराणं अत्यंत सद्वर्तनी, न्यायप्रिय, प्रेमळ, परोपकारी, प्रजाहितदक्ष राजपुरुषांचं घराणं म्हणून प्रसिद्ध होतं. या लौकिकाला अनुसरूनच अशोकराजे आणि उषाराजे यांनी आपल्या पुत्रावर अवश्य ते संस्कार घडविले होते. आनंदराजे मोठेपणी संस्थानाचे अधिपती होणार हे लक्षात घेऊनच आनंदराजेच्या शिक्षणाची व्यवस्था केली होती. आणि त्या व्यवस्थेत कोणत्याही प्रकारचा उणेपणा येणार नाही अशा धोरणानं आनंदराजेचे लाडकी झाले होते...पुढे संस्थानाचं विलीनीकरण झालं होतं, गाडी गेली होती, सत्ता गेली होती. परंतु त्या बदललेल्या काळातही आनंदराजेच्या शिक्षणात, कौतुकात आणि लाडात कोणतंही न्यून राहिलं नव्हतं... आनंदराजेचं अभ्यासात असावं तसं लक्ष होतं. विद्येची आणि ज्ञानाची त्याला गोडी होती. खेळांची आवड होती. परंतु त्याला विशेष प्रिय होती चित्रकला. या कलेच्या शिक्षणात तो खरा मनापासून रंगून जात असे, आणि त्या कलेतली त्याची प्रगती बघून त्याचे शिक्षक थक्क होऊन जात असत...मोधु गांगुली नावाचे सुप्रसिद्ध बंगाली चित्रकार प्रकृती सुधारण्यासाठी बिल्वग्रामला आले तेव्हा अशोकराजेनी त्यांना वाड्यावर आणलं होतं. ठेवून घेतलं होतं. गांगुलीच्या या मुक्कामात आनंदराजेच्या चित्रकला नैपुण्यावर ते इतके खूष झाले होते की त्यांनी त्याला शाबासकी तर दिलीच होती, परंतु शिवाय अशोकराजेना ते म्हणाले होते, 'या मुलाला माझ्या स्वाधीन करा. हा मोठा चित्रकार होणार. याविषयी मला शंका

नाही.'... गांगुलीचं हे बोलणं काहीसं चेष्टेनंच आणि औपचारिक असेलही. परंतु ते ऐकून अशोकराजें आणि उषाराजें यांना मोठी धन्यता वाटली होती..

आणि असा अधिकाधिक प्रिय होत गेलेला त्यांचा मुलगा आता रागावून घरातून निघून गेला होता...कुठे गेला होता, काय करणार होता त्याचा काहीएक तर्क उषाराजेंना करता येत नव्हता...परंतु अंतःकरणाला घायाळ करणाऱ्या या दुःखातही त्यांनी आशा बाळगली होती की आनंदराजेंचा राग निवळेल, आणि तो आपल्याला क्षमा करणार नाही, परत येणार नाही, भेटणार नाही, परंतु पत्र लिहून आपलं कुशल तरी कळवील...परंतु दिवसामागून दिवस गेले, महिने संपले, वर्ष उलटली. तरीदेखील आनंदराजेंची काहीच बातमी उषाराजेंना कळली नव्हती....

मग मात्र त्यांच्या मनातल्या आशेची सारी पालवी सुकून करपून जाऊ लागली होती. आशेच्या जागी निराशा पसरू लागली होती. इतर सर्व दृष्टींनी त्या सुखात होत्या. परंतु आनंदराजेंवाचून वाटणारा एकटेपणा त्यांना अस्वस्थ करून टाकीत असे, आणि मग त्या अस्वस्थपणानं दुबळ्या झालेल्या त्यांच्या मनात येत असे, माझ्या पोटच्या मुलानं माझ्याबद्दल रागाची आणि तिरस्काराची अढी आठ वर्ष मनात ठेवली आहे! माझं नाव त्यानं टाकलं आहे! किती दुर्दैवी मी!...

परंतु आपली आणि आनंदराजेंची भेट आता कधी होण्याची शक्यता नाही, त्याचं पत्रदेखील येण्याचा संभव नाही, अशी निराशा उषाराजेंनी पत्करली असताना एके दिवशी अचानकपणानं आनंदराजेंचं पत्र त्यांना आलं होतं!

आपण कुठे गेलो होतो, काय करित आहोत ते आनंदराजेंनं कळविलं होतं. हे पत्र लहानच होतं, परंतु त्या पत्रानं मायलेकातला अबोला संपविला होता. नंतर आनंदराजेंची सविस्तर पत्रं येऊ लागली होती...आणि आता तर आनंदराजें परत येणार होते. मायलेकांची भेट होणार होती...आठ वर्षांचं दुःख संपणार होतं. आनंदराजेंना उतरवून घेण्यासाठीच उषाराजें स्टेशनावर आल्या होत्या...गाडीची वाट बघत वृक्षछायेतल्या एका बाकावर बसल्या होत्या...

आठ वर्षांनंतर आता घडणाऱ्या भेटीचा आनंद इतका मोठा होता की वियोगकालातलं दुःख पुसलं गेलं होतं. जे दुःख संपलेलं असतं त्याची आठवण माणसाला दुःखदायक होत नाही, सुखाचीच होते. या कारणानं वियोगकालातल्या

आपल्या मनःस्थितीच्या आठवणी काढण्यात उषाराजेंना एकप्रकारचं सुखच होत होतं. त्या आठवणींचा धागा धरून ज्या काळात आनंदराज बिल्वग्रामलाच होता, शिकत होता, वाढत होता त्या दिवसातल्या अनेक प्रसंगांच्या स्मृती उषाराजे काढीत होत्या. त्याही काळाच्या मागे जाऊन उषाराजेंचं मन त्यांचा आणि अशोकराजेंचा विवाह झाला, बिल्वग्रामच्या राजप्रासादात त्या आल्या त्यावेळचे प्रसंग आठवू लागलं. त्या प्रसंगांच्याही मागं त्यांचं मन गेलं तेव्हा त्यांना लग्न झालेली उषा दिसू लागली. भावाजवळ राहणारी, एका मुलीच्या कॉलेजात अध्यापक म्हणून काम करणारी, पहिल्या प्रीतीच्या नाजूक पाशात सापडलेली, आपल्या प्रीतीचं रहस्य भावापासून लपविणारी, विवाहित आयुष्याच्या उंबरठ्यावर उभी राहिलेली, अशी नवतारुण्यातली उषा त्यांच्या स्मृतीचक्षुंपुढे उभी राहिली..त्या चित्राकडे बघताना उषाराजेंच्या मनात आलं कुठे गेली बावीस वर्षांची ती कोवळी, मुग्ध, आनंदी, हसरी, अबोध, किशोरी उषा? ज्यांनी बिल्वग्रामची राणी म्हणून संसार केला, ऐश्वर्य भोगलं, सुख भोगलं, मातृत्वाचा आनंद घेतला. परोपरीचं दुःखही सोसलं, पुत्रवियोगाचा दीर्घ काळ कंठिला, आणि पुनर्भेटीसाठी येणाऱ्या पुत्राची वाट बघत स्टेशनाच्या प्लॅटफॉर्मवरील एका बाकावर ज्या बसल्या होत्या त्या पन्नाशीच्या जवळ आलेल्या उषाराजें भूतकाळात केव्हातरी खरोखरच उषा नावाची बावीस वर्षांची किशोरी होत्या काय?...त्या उषाला जायचं होतं कुणीकडे, आणि प्रत्यक्षात ती गेली होती कुणीकडे!...कोणत्या विचित्र नियतीनं तिला अनपेक्षित घटनांच्या अकल्पित सुखदुःखांच्या वाटेनं पुढे पुढे ढकललं होतं!...किती वेगळी होती ती नवतारुण्यातील उषा! किती वेगळं होतं भावाच्या मायेत जाणारं तिचं आयुष्य! किती वेगळे होते तिचे मनोरथ! किती वेगळी होती तिची सुखस्वप्नं...

